

УДК 378:37.09(075)

Сокол Тетяна Георгіївна
кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри спеціальних
туристичних дисциплін
Академії праці, соціальних відносин і туризму
(Україна, Київ), tgsspectour@gmail.com

**ПРИНЦИПИ ТА КРИТЕРІЇ ДОБОРУ ТА СТРУКТУРУВАННЯ
ЗМІСТУ ПІДРУЧНИКА**

Педагогічні науки

Анотація

В статті розглядаються основні функції підручника, як засобу моделювання основних властивостей педагогічної системи та засобу організації навчальної діяльності студентів. Детально визначаються та розкриваються принципи та критерії добору та структурування змісту підручника відповідно до змісту навчальної дисципліни, що в подальшому повинно стати базою науково-методичного забезпечення розвитку вищої професійної освіти, розроблення й оновлення підручників, навчальних посібників та інших засобів навчання нового покоління.

Ключові слова: підручник, функції підручника, принципи і критерії добору та структурування змісту.

Постановка проблеми. Добір та структурування змісту навчально-методичного забезпечення предмету починається з навчальної програми та знаходить найширше відображення у навчальних посібниках (підручниках), які оптимально втілюють цілі, принципи та зміст освіти. Навчальна програма є укрупненою, ескізною моделлю, в якій основні види діяльності, що вивчається, лише названі, але їх зміст не розкритий. Останнє – завдання навчальних посібників та підручників, які є повними інформаційними моделями педагогічних систем. Підручник розглядається вченими як засіб, за

допомогою якого моделюються основні властивості педагогічної системи, а після цього, відповідно моделі реалізується педагогічний процес [1, с. 8]. Тому дуже важливо визначити принципи і критерії добору його змісту.

Аналіз попередніх публікацій. Принципи і критерії добору змісту навчального матеріалу визначені у дослідженнях В.Безпалька, І.Лернера, В.Краєвського, Ю.Бабанського, В.Загвязинського, М.Скаткіна, Б.Гершунського, Н.Шахмаєва, В.Буги, В.Сластьоніна, С.Гончаренка, Л.Б.Лук'янової та ін. Але повно і системно принципи та критерії добору та структурування змісту підручника досі не розглядались. Слід зазначити, що в дослідженнях науковців часто поняття „принципи” та „критерії” використовуються як синоніми або певною мірою дублюються у визначеннях. Дійсно, коли мова йде про відбір змісту навчання межа між принципами як основними, вихідними положеннями теорії відбору змісту освіти і критеріями як мірилом визначення та оцінки відповідності цим принципам є дуже умовною.

Мета цієї статті виділити та проаналізувати головні принципи та критерії, виходячи з яких добираємо зміст навчальних дисциплін:

Викладення основного матеріалу. Підручник – це книга або інший носій інформації, який є засобом для засвоєння змісту освіти й містить систематизований навчальний матеріал, передбачений навчальною програмою з певного предмета. Але поряд з викладенням основ науки підручник одночасно організує навчальну діяльність студентів з їх засвоєння, розвиває їх пізнавальний та практичний інтерес, вчить вчитися. Таким чином слушною є думка О.Удода про те, що підручник стоїть в центрі освітньої системи, представляє собою явище універсальне, комплексне, багатогранне і його неможливо охарактеризувати тільки з одного боку [2].

Певною мірою це пов'язано з тим, що підручник виконує багато функцій. В педагогіці виділяють такі основні функції підручника:

Інформаційна (інформаційно-пізнавальна), яку забезпечує предметний зміст освіти, що формує професійну компетентність студента, зафіксований у підручнику у певному дозованому обсязі.

Систематизуюча, яка не тільки забезпечує засвоєння студентами змісту навчального матеріалу у чіткій послідовності та систематизованій формі, але й сприяє опануванню прийомами наукової систематизації.

Самоосвітня, яка не тільки формує у студентів вміння самостійно набувати знання, але й стимулює в них пізнавальний інтерес, зацікавленість у творчому пошуку та збагаченні своїх знань та вмінь.

Розвивально-виховна, яка сприяє формуванню та гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця, його світогляду. Реалізація виховних можливостей підручника – одна з найважливіших дидактичних основ конструювання його предметного змісту.

Трансформаційна (практична), яка знаходить втілення не тільки у трансформації науково-теоретичних, світоглядних, техніко-технологічних знань у навчальний матеріал, доступний для засвоєння, але й сприяє перетворенню пізнавальної діяльності студентів на пізнавально-перетворювальну, практичну.

Управлінська (функція керівництва навчальною діяльністю учнів), яка здійснюється через структурну побудову підручника та систему його складових елементів.

Крім названих функцій підручника у науковій літературі виділяють також такі його функції як інтегруюча, координуюча, стимулююча, дослідницька, функція закріплення та самоконтролю.

Успішне здійснення усіх функцій забезпечується перед усім правильним добором змісту освіти, кінцевим проектом реалізації якого саме і є підручник. Вирішити це завдання частково допомагає наявність у авторів певної єдиної концепції та дотримання напрацьованих у педагогічній науці принципів і критеріїв добору змісту.

Тому автор, спираючись на загальнодидактичні принципи добору змісту, сучасні наукові розробки та власну дослідницьку діяльність виділяє наступні принципи та критерії, виходячи з яких ми добираємо зміст навчальних дисциплін:

Принцип науковості та фундаментальності полягає як у висвітленні у підручнику фундаментальних основ відповідної науки, так і у врахуванні сучасних пошукових та прикладних досліджень, аналізу стану науки та внесення до навчального предмету нових наукових положень та фактичних даних. Вченими цей принцип трактується як принцип ізоморфності змісту дисципліни змісту відповідної науки, коли основні структурні елементи й смислові одиниці науки переходять у навчальний матеріал хоча й у різному ступені, в залежності від специфіки предмету. За всіх умов цей принцип повинен забезпечити достатньо повний та глибокий комплекс знань і оволодіння відповідними способами діяльності.

Різні автори по-різному визначають рівень науковості навчального матеріалу. Переважають дві точки зору, які у деяких випадках об'єднуються у одну: включення у навчальний матеріал достовірних, встановлених наукою та перевірених практикою фактів або їх правдиве об'єктивне висвітлення, або обидва підходи в одному. Ми підтримуємо ту точку зору, яка визначає науковість не стільки як достовірність встановлених наукою фактів, їх включення у зміст та правдиве висвітлення, скільки як певний рівень наукової абстракції у викладенні матеріалу. В міру проникнення наукового знання у сутність об'єктів та явищ природи людина все більш точно, на більш високому рівні абстракції відображає у своїх описах закони, що управляють їх функціонуванням. Тобто, показником науковості є ступінь абстракції у описі явищ, досягнутої на даному етапі розвитку. Але принцип науковості слід використовувати у поєднанні з принципом доступності для студентів змісту навчального матеріалу.

Принцип доступності підручника передбачає викладення у ньому навчального матеріалу на такому рівні складності, до якого учні вже

підготовлені попереднім навчанням, доступним для них способом. Але Н.Шахмаєв вважає, що проблема доступності підручників набагато складніша, ніж про неї прийнято думати. Її вирішення пов'язано з низкою умов:

- а) необхідність дотримання суворої логіки у викладенні матеріалу;
- б) використання доступного для учнів словникового запасу та побудови речень;
- в) коректність і точність використовуваної термінології;
- г) врахування попередніх знань, що мають учні;
- д) знання специфіки викладання у вищій школі;
- е) знання психології студентів того віку, для якого пишеться підручник [3, с.14].

Велике значення у вирішенні проблеми доступності підручника має мова, якою він написаний. Мова підручника повинна бути ясною, точною, лаконічною, живою, в міру образною та емоційною [4, с.23].

Принцип відповідності змісту навчального матеріалу вимогам суспільства, науки, практики та особистості, його адекватність існуючим та перспективним потребам суспільного розвитку, відповідність вимогам певної сфери діяльності. Цей принцип тісно пов'язаний з принципами гуманітаризації та гуманізації освіти, які передбачають не тільки створення умов для активного творчого та практичного засвоєння студентами надбань загальнолюдського досвіду та культури, але й створення їм умов для особистісного зростання. Тобто, важливою вимогою до змісту освіти є його виховуюча цінність та розвиваючий характер.

Вважаємо за необхідне виокремити також **принцип актуальності**, який передбачає використання у підручнику інформації, що відповідає сучасному етапу розвитку науки та практики, її відповідне висвітлення та періодичне оновлення.

Принцип системності, послідовності та цілісності викладення змісту передбачає викладення у підручнику цілісної системи знань з певного

наукового або науково-практичного напрямку у їх логічній послідовності та глибокому внутрішньому взаємозв'язку. Системний підхід є одним із провідних в методології науково-методичного забезпечення. Крім того системний підхід до відбору змісту підручника передбачає орієнтацію на цілісну систему професійної освіти та забезпечує основу для реалізації міжпредметних зв'язків.

Принцип врахування міжпредметних зв'язків – при відборі змісту навчального матеріалу детермінує прийняття рішення про включення тих або інших знань у предмет та їх трактування не окремо, а в комплексі взаємопов'язаних предметів навчання. В цьому зв'язку важливо, щоби поняття, які вивчаються у різних науках, трактувалися однаково. Це також пов'язано з проблемою дублювання. Посилення ролі міжпредметних зв'язків у навчанні є одним з важливих шляхів оптимізації змісту навчання. Але цю проблему не можна вирішувати однобічно, тому що одні й ті самі поняття можуть вивчатися в різних предметах на різних рівнях або в різних аспектах. Тому мова може йти скоріше про „міру дублювання” понять та їх узгодженість у різних предметах.

Принцип мінімізації (ненадмірності) у відборі змісту науки для навчальної дисципліни пов'язаний з визначенням обсягу наукових знань, які повинні бути включеними у підручник та засвоєні учнями. Перевантаження змістом деяких підручників змушує учнів засвоювати його вибірково, подеколи залишаючи поза увагою основоположні параметри, що складають основу предмета [5, с.213]. Часто перевантаження учнів є наслідком недоліків змісту підручників, серед яких, зокрема – перевантаження його зайвими, малозначущим подробицями; невиправдане дублювання одного й того ж матеріалу в різних предметах; нечітке розмежування основного та другорядного матеріалу. Критерієм мінімізації у відборі змісту можна висунути наступний тезис: досконалим є не той підручник, до якого немає чого додати, а той, з якого немає чого вилучити [6, с.34].

На нашу думку, в основу визначення обсягу матеріалу повинен бути покладений принцип генералізації.

Принцип генералізації у відборі змісту для підручника полягає у виділенні основного, принципово важливого, того що повинно бути обов'язково присутнім у підручнику і видаленні другорядного, малозначущого у навчальному матеріалі, що може спричинити перевантаження змісту. При відборі наукових знань для навчального предмету слід брати до уваги питому вагу того чи іншого закону, поняття, факту тощо в системі даної науки, їх значення для практики та застосування у практичній діяльності, виховне та розвивальне значення. До підручника потрібно методом генералізації дібрати ті факти і явища, які найкраще сприяють реалізації освітніх завдань.

Принцип генералізації передбачає виділення у науковій інформації головних, найбільш суттєвих елементів при збереженні її цілісності та системності і вимагає від авторів глибинного знання предмету.

Принцип діяльнісної орієнтації змісту підручника є дуже важливим особливо для науково прикладних предметів, до яких можуть бути віднесені спеціальні туристичні дисципліни. Сучасний підручник взагалі має бути діяльнісно орієнтованим, тобто викладена в ньому система знань повинна бути зорієнтована не стільки на суму знань, скільки на їх дієвість. Збільшення діяльнісного компонента знаходить відображення у розширенні тематики практичних робіт, розміщенні у підручнику питань та завдань, розрахованих на відповідні способи діяльності.

Принцип історизму (історико-прогностичний принцип) спирається на врахування минулого, сучасного та прогностичних аспектів у розвитку та трансформації наукових фактів та явищ, що складають зміст навчального матеріалу. Сутність явища або процесу, які вивчаються, можна досягти, зрозуміти, виміряти лише у взаємозв'язку з іншими явищами та процесами, розкриваючи динаміку їх змін протягом того або іншого періоду часу.

Принцип історизму (історико-прогностичний принцип) передбачає:

- виявлення соціальних чинників, що створили передумови виникнення або змін певних явищ;
- визначення витоків та причин виникнення тих або інших явищ і процесів, спрямування їх розвитку, формування більш точного наукового уявлення про їх сутність;
- визначення місця та ролі тих або інших явищ і процесів у їх загальній системі;
- прогнозування та моделювання подальших шляхів їх розвитку.

Роль та значення підручника як основного засобу навчання зумовлює також такі принципи у відборі та структуруванні його змісту як принцип самореалізації, принцип наочності та принцип єдності змістової та процесуальної сторін навчання.

Принцип самореалізації забезпечує потенційну можливість реалізувати особистий потенціал кожного учня, стимулює мотивацію до навчання, спрямовує його зміст на формування у учнів не тільки знань, але й загальнонавчальних вмінь і навичок, які дозволяють швидко та самостійно поповнювати свої знання, правильно орієнтуватись у бурхливому потоці наукової та практичної інформації.

Принцип наочності базується не лише на включенні у текст підручника оптимально дібраного ілюстративного матеріалу, але й на використанні прикладів з практики відповідної галузі діяльності, які відображують сучасні досягнення та передовий досвід у даній області.

Принцип єдності змістової та процесуальної сторін навчання передбачає врахування педагогічної реальності, пов'язаної зі здійсненням конкретного навчального процесу, поза яким не може існувати зміст навчання [7, с. 144]. Тобто, при проектуванні змісту навчального матеріалу слід ураховувати принципи та технології його передачі та засвоєння та пов'язані з ними конкретні педагогічні дії та форми навчальної діяльності.

Принципи добору та формування змісту навчального матеріалу для підручника дозволяють визначити також критерії відбору цього змісту:

- наукова та практична значимість змісту, що включається до підручника;
- цілісність змісту, яка передбачає відображення у ньому вимог сучасного суспільства, гармонійного розвитку особистості та охоплення основних напрямів відповідної науки і практики;
- відповідність сучасному стану даної сфери та видам трудової діяльності;
- актуальність, достовірність, прогностичність та відносна стабільність наукової інформації, яка відбирається до підручника;
- відповідність віковим можливостям студентів та вже досягнутому ними рівню знань, часу, який відводиться на вивчення даного матеріалу та наявній навчально-методичній та матеріальній базі навчального закладу.

Висновки. Добір та структурування змісту навчальних посібників та підручників, як і в цілому навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців різних галузей є виключно важливим завданням системи вищої професійної освіти. Як зазначено у Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні зміст професійної освіти матиме випереджувальний характер і постійно оновлюватиметься з урахуванням динамічних змін в галузях економіки та узгоджуватиметься й взаємопов'язуватиметься з метою забезпечення наступності навчання і виховання на всіх рівнях неперервної освіти. Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти спрямовуватиметься на розроблення й оновлення навчально-програмних, методичних, дидактичних, інформаційних матеріалів, підручників і навчальних посібників нового покоління та засобів навчання [8, с.4-5]. У зв'язку з цим перед педагогічною наукою та практикою постає складне завдання визначення напрямів, на яких у сучасних умовах повинен розвиватись зміст професійної освіти та відповідно оновлюватись зміст навчально-методичного забезпечення, формуватись зміст навчальної літератури.

Використана література:

1. Беспалько В.П. Теория учебника: дидактический аспект / В.П.Беспалько. – М. : Педагогика, 1988.
2. Удод О. Підручник має стояти в центрі шкільної освітньої системи / Олександр Удод // Освіта України. – 2009. – 28 серпня.
3. Шахмаев Н.М. Теоретические проблемы школьного учебника / Н.М.Шахмаев // Теоретические проблемы современного школьного учебника: сб. науч. тр. / отв. ред.: И.Я.Лернер и Н.М.Шахмаев. – М. : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 7 – 21.
4. Буга В.П. Создание учебных книг для вузов / В.П.Буга – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1990.
5. Лук'янова Л.Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах: : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04: захищена 22.11.06 : затв. 20.09.07 / Лук'янова Лариса Борисівна. – К., 2006.
6. Загвязинский В.И. Основы дидактики высшей школы: учебное пособие / В.И.Загвязинский, Л.И.Гриценко. – Тюмень : Типография издательства «Тюменская правда», 1978.
7. Педагогика профессионального образования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.П.Белозерцев, А.Д. Гонеев, А.Г. Пашков [и др.]; под ред. В.А.Сластенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2004.
8. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Професійно-технічна освіта. – 2004. – №3. – С. 2 – 5.

Транслітерована література:

1. Bespalko V.P. Teorija uchebnika: didakticheskij aspekt / V.P. Bespalko. – М. : Pedagogika, 1988.

2. Udod O. Pidruchnyk maje stojaty v centri shkilnoji osvithioji systemy / Oleksandr Udod // Osvita Ukrainy. – 2009. – 28 serpnia.
3. Shahmajev N.M. Teoreticheskije problemy shkolnogo uchebnika / N.M. Shahmajev // Teoreticheskije problemy sovremennogo shkolnogo uchebnika: sb. nauch. tr. / otv.red.: I.Ja. Lerner i N.M. Shahmajev. – M. : Izd-vo APN SSSR, 1989. – S. 7 – 21.
4. Buga V.P. Sozdaniye uchebnyh knig dla / V.P. Buga – 2-e izd. – M. : Izd-vo MGU, 1990.
5. Lukjanova L.B. Teorija I praktyka ekologichnoji osvity u profesijno-tehnichnyh navchalnyh zakladah : dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.04: zahyshchena 22.11.06 : zatv. 20.09.07 / Lukjanova Larysa Borysivna. – K., 2006.
6. Zagviazinskij V.I. Osnovy didaktiki vysšej shkoly: uchebnoje posobije / V.I.Zagviazinskij, L.I.Gricenko. – Tiumen : Nipografiia izdatelstva «Tiumenskaja pravda», 1978.
7. Pedagogika professionalnogo obrazovanija: ucheb.posobiie dla stud. vyssh.ped. ucheb.zavedenij / E.P.Belozercev, A.D.Gonejev, A.G.Pashkov [i dr.]; pod red. V.A.Slacionina. – M. : Izdatelskij centr «Akademija», 2004.
8. Konceptija rozvytku profesijno-tehnichnoji (profesijnoji) osvity v Ukraini // Profesijno-tehnicna osvita. – 2004. – №3. – S. 2 – 5.

Аннотация

Сокол Т.Г. Принципы и критерии подбора и структурирования содержания учебника. В статье рассматриваются основные функции учебника, как средства моделирования основных свойств педагогической системы и средства организации учебной деятельности студентов. Детально рассматриваются и раскрываются принципы и критерии подбора и структурирования содержания учебника в соответствии с содержанием учебной дисциплины, что в дальнейшем должно стать базой научно-методического обеспечения развития высшего профессионального

образования, разработки и обновления учебников, учебных пособий и других средств обучения нового поколения.

Ключевые слова: учебник, функции учебника, принципы и критерии подбора и структурирования содержания.

Annotation:

Sokol T.G. The principles and criteria for the selection and structuring of the textbook content. It is considered in the article the main features of the manual as a means of modelling the fundamental properties of educational system and the organization of learning activities of students. Reviewed and dealt with details the principles and criteria for the selection and structuring of the textbook content in accordance with the maintenance of the educational discipline, that in the future should be the basis of the methodological support of the development of higher education, learning aid and updating of textbooks, manuals and other teaching resources for the new generation.

Key words: textbook, manual functions, the principles and criteria for the selection and structuring of content.